

УДК 913:911.3

ЯРЕМЧАНСЬКА МОДЕЛЬ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ОСВОЄННЯ КАРПАТ В АВСТРО-УГОРСЬКИЙ ТА ПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОДИ

М. Рутинський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Розглянуто історико-географічні ознаки територіальної організації Яремчанського курорту наприкінці XIX – у першій половині XX століття. Розкрито особливості становлення оздоровчо-рекреаційної спеціалізації населених пунктів у межах досліджуваної територіальної рекреаційної системи. Висвітлено процес консолідації гуцульських селищ після прокладення залізниці в поліцентричну Яремчанську територіальну рекреаційну систему альпійського кліматично-курортного типу.

Ключові слова: територіальна рекреаційна система, історико-географічні риси, оздоровчо-рекреаційна спеціалізація, природно-ресурсні умови, рекреанти, літників, курортні вілли, пансіонати, етапи розвитку ТРС.

Територіальним рекреаційним системам (ТРС) Українських Карпат, з огляду на природні особливості та тривалий час перебування у складі Австро-Угорської імперії, а згодом Польщі, притаманна низка специфічних історико-географічних ознак розвитку. Особливої актуальності й ваги ретроспективно-географічні дослідження цих специфічних ознак набувають зараз – у період відродження традиційних для даного терену форм природокористування, передусім, рекреаційного природокористування, та формування на цій основі пріоритетних завдань і дороговказів сталого геопросторового розвитку регіону.

Мета цієї праці – стислий історико-географічний аналіз особливостей формування та організації Яремчанської ТРС наприкінці XIX – у першій половині XX ст., коли рекреація перетворилася в одну з провідних галузей господарської спеціалізації досліджуваного терену і принесла йому славу одного з ексклюзивних курортних районів Центральної Європи.

Проблематика історико-географічних досліджень території Західної України є предметом численних наукових праць і розвідок. Питання історичних, ресурсно-географічних, геополітичних, соціально- та економіко-географічних передумов формування рекреаційно-туристичної сфери цього регіону нині досліджують багато українських учених, з яких найбільш значущим є доробок представників львівської, чернівецької, тернопільської, київської та житомирської наукових шкіл історичної географії і краєзнавства – О. І. Шабля, О. В. Заставецької, Я. О. Мариняка, М. Ю. Костриці, Я. І. Жупанського, В. П. Круля, П. Т. Тронька, Я. В. Верменич, Я. І. Серкіза, О. І. Вісьтак, О. О. Любіцевої, О. І. Дутчак, С. В. Трубочанінова,

С. П. Кузика, Я. В. Луцького, М. Й. Рутинського та ін. [6; 7].

Злам XIX – XX ст. ознаменувався поживленням масового туристичного руху. В цей час остаточно сформувалися два “піки” туристичної активності – зимовий (лещатарський) та літній (літницьковий). Суттєво ускладнилася і територіальна організація курортно-відпочинкових місцевостей Західної України. Уздовж основних залізниць, що ведуть у Карпати, з року в рік нарощували рекреаційний потенціал дві осі туристично-рекреаційного освоєння Галичини – Яремчанська та Сколівська.

Наприкінці XIX – у міжвоєнний період XX століття територіальним стрижнем і усталеною “візиткою” курортно-відпочинкових місцевостей Галичини стала Яремчанська ТРС. Рекреаційним “бумом” ця ТРС не в останню чергу завдячує налагодженню зручного сполучення із основними центрами генерування рекреаційних потоків. “Віддаленість: з Кракова 12 год, зі Львова 5 год, із Чернівців 5 год, зі Станіславова 2 год їзди потягом” [1, с. 116]. У межах ТРС сформувалися і тісно взаємодіяли між собою поліфункціональні курортно-відпочинкові центри Яремче, Ворохта, Дора, Микуличин, Татарів, Яблуниця.

Саме ж містечко Яремче набуло статусу курортної столиці Галичини і Східних Карпат. За М. Орловичем, Яремче “має величезну кількість вілл, пансіонатів, готелів, ресторанів, в довколишніх лісах численні паркові стежки, утримувані в гарному стані, а про приємності дозвілля дбає тут “Клуб Яремчанський” [1, с. 17]. Не відставали від “столиці” і сусідні Татарів (“багато вілл і гостьових будинків, а також санаторій д-ра Жураковського”) та Ворохта (“ключ до виправ на Чорногорі... В якій розташований цілорічний санаторій д-ра Міхаліка”).

Як писали С. Левицький, М. Орлович, Т. Працил: “літницько налічує 90 вілл і будинків, збудованих спеціально для літників, в них близько 500 покоїв, бездоганно облаштованих... функціонують в Яремче два пансіонати, один Градера – літній на 15 покоїв, другий суттєво більший – “Двір” – у власності Макаревичів на 26 чудово оснащених покоїв для зимового побутування, відкритий упродовж цілого року.

Готелі і ресторани: готель Скрижинського навпроти залізничного вокзалу має 14 номерів, щедро вмебльованих. Відкритий цілий рік. Готель Гануса має 16 номерів. Готель Штейнграбера біля вокзалу. Ресторан Скрижинського з просторою, дуже щедро декорованою залогою для харчування і просторою затіненою верандою. Щоденно ввечері концерт музикантів зі Станіславова.

Оздоровчі можливості: упродовж літнього сезону функціонує водооздоровчий заклад Граделя, де поряд з гідротерапевтичними процедурами застосовують масаж, електро(фізіо)терапію та сонячні ванни.

“Яремчанський клуб” докладає зусиль для поліпшення гостьового побуту буде зручні стежки і сходинок як у самому Яремчі, так і в навколишніх лісах, встановлює лавки в прогулянкових місцях, утримує оркестр, організовує забори, концерти і театральні вистави, утримує бібліотеку з абонементом для книг і читацьким залом для газет і часописів, плац для командних ігор, тенісний корт, боулінг, човни для рибалки і т. д.

Піднесення Яремче датується щойно з 1895 р., в якому відкрито залізницю “Десятин – Вороненка”. Зазвичай чисельність доходить до 4 тисяч сталих гостей, не

рахуючи кільканадцять тисяч приїжджих і туристів” [1, с. 62-65].

Власниками найрозкішніших пансіонатів і вілл, збудованих наприкінці XIX ст. у Яремче, були як місцеві євреї, так і представники буржуазних кіл Відня, Львова, інших великих міст, серед яких пани Барауцевич, Бик, Чекалюк, Е. Фішлер, М. Фішлер, доктор Гелергер, доктор Градер (дві вілли), Гальперн, Гірш, Кавецький, княгиня Юліана Пужиніна, Козловський (дві), Кеглер (дві), аптекар Крижановський, Лам (дві), радник Луцький, Медушинський, Карл Обст, радник Огірко, Перфецький, Рапацька, начальник збирачів податків Розенфельд, Шайнер, Скшинський, Скупневич, інженер Шпорек (сім), радник Штенцель, Таллер, доктор Волянський, Збосіл, Згігляр (дві), Зофалова (дві).

В адміністративному відношенні наприкінці XIX – на початку XX ст. Яремче залишалося присілком Дори. Однак потужна рекреаційна розбудова вже тоді закріпила за цим присілком ознаки курортної столиці ТРС. Довкола цієї ідеї об’єдналися небайдужі; завдяки їхнім зусиллям 25 серпня 1896 року був створений туристичний “Клуб Яремчанський”, головою якого обрано радника Зонненвенда. “Клуб Яремчанський” розробив комплекс заходів з рекреаційного упорядкування терену, щоб привабити відпочивальників і відділити Яремче від Дори. Під час літнього сезону відкрито поштову контору, налагоджено зручні транспортні під’їзди, облаштовано низку відпочинкових альтанок, лавочок, прокладено перші прогулянкові-туристичні стежки тощо. В 1899 році видавець Леон Забалевиц організував випуск газети “Яремче”, яка виходила раз на тиждень у відпочинковий сезон. В 1902 році станіславський фотограф Артиховський у своїх двох віллах відкрив фотосалони. Він також продавав листівки з видами Яремчанської ТРС.

Таким чином уже наприкінці XIX ст. усталилася рекреаційна спеціалізація Яремчанської ТРС як престижної курортної місцини для масового відпочинку й розваг міщан Відня, Варшави, Кракова, Львова та інших міст. Завдяки щорік масовішим напливам рекреантів спеціальним урядовим рішенням від 28 вересня 1910 року хутір Яремче було перетворено на самостійну адміністративну одиницю – гміну під цією ж назвою. Вже за рік її населення зросло до 1000 осіб.

Попри те що Яремче все ще не було відділене від Дори, в 1900 році відбулися перші вибори “літнього” вїта. Ним став відставний радник крайового суду Владислав Луцький. Місцеві газети в 1902 році писали, що Яремче розвивається завдяки Луцькому, котрий не шкодує для цього сил. Завдяки йому збудовані павільйони для відпочинку, прокладено серпантинну дорогу до печер Довбуша, для Яремче відведено 250 моргів державного лісу.

У 1905–1906 роках в Яремчі за сезон відпочивало 1500 літників, що приносило власникам вілл до 200 тис. корон прибутку щорічно. Витрати на будівництво вілл окуповувались за 3-5 років.

У 1907 році випущено путівник по Яремчу. Для відпочивальників влаштовували фестини, концерти, ігри тощо. Такі фестини відбулись, наприклад, 11 серпня 1907 року в районі ресторану Ланкоча біля водоспаду. Була багата лотерея (розіграно 500 призів), відбувся концерт військового оркестру зі Станіслава, небо заповнили повітряні кульки, ввечері була феєрична ілюмінація водоспаду, підготовлена розмаїта програма забав. Загалом доходи “Клубу Яремчанського” щорічно сягали значної

суми, наприклад, від фестин – 1048 корон, з квитків за відпочинок у спеціально відведених для прогулянок місцях – 513 корон, за продаж місць для риболовлі – 88 корон, з продажу листівок – 67 корон.

За характером розбудови рекреаційної інфраструктури не відставали від “столиці” і сусідні центри цієї ТРС (рис. 1). Ось як характеризує їх рекреаційний потенціал путівник початку ХХ ст.:

○ Дора – “Літнисько налічує 18 більших вілл і 35 будинків, спеціально збудованих для літників. Попри це легко можна отримати скромніше помешкання в місцевих гуцулів. Також є два пансіонати; один В. Левицького, відкритий цілий рік, і другий О. Гросікової, що функціонує лише влітку. Загалом, крім гуцульських хат, налічується близько 300 добре облаштованих покоїв для винайму гостями. Їх чисельність зростає з кожним роком і подолала вже звичну цифру 2000 осіб. Прут, що плине через село, уможливує уживання якісних гірських річкових купань. На річці дві криті лазенки. Розваги: є тут “Клуб літніх гостей в Дорі”, діяльність якого полягає в поліпшенні літникам побуту в літниську, закладає парк, розставляє лавки вздовж прогулянкових доріжок, які доглядає, також організовує збірні мандрівки мальовничими околицями...” [1, с. 46-47];

— Микуличин – “Ресторан разом з гостьовим будинком Анни Бауерової (від 2 кор.), і ще кілька вілл і пансіонат д-ра Глушкевича (від 6 кор./добу)... “Притулок друкарів” у Микуличині (ночівля для туристів 1 кор., повне добове утримання 2 кор. 70 г.)... Влітку прибуває сюди кількасот осіб – помешкання також у гуцулів... Крамниця Гуцульської спілки з виробами гуцульського мистецтва, далі парк, нещодавно закладений, в якому влітку виграють гуцульські оркестри” [4, с. 184-185]; “Готелів нема. Річна чисельність гостей понад дві тисячі осіб. Літники користаються освіжаючими річковими купаннями в Пруті. Курортне оздоровлення молочними продуктами. Місцевість має ознаки цілорічної кліматооздоровчої станції” [1, с. 114-116]. Уваги варте те, що 1901 року в Микуличині відкрито перший український курортний готель “Народна гостинниця” на базі орендованої Львівським товариством вілли пароха о. Тадея Галайчука, зручно розташованої поблизу залізничного вокзалу. Вілла мала два поверхи, вісім покоїв і великий гостьовий зал.

— Підлешнів (присілок Микуличина, наступна після центру зупинка потяга) – “Декілька двоповерхових вілл і кілька одноповерхових будинків для літників, збирається тут за сезон близько 100 осіб” [1, с. 143];

— Ямна – “знаходиться тут декілька вілл приватних, зрештою – проживання в гуцулів... купелі в Пруті” [1, с. 60];

— Татарів – “влітку жваве (бл. 1000 осіб) літнисько. Біля вокзалу готель і ресторан Стжелецького “Ясна Поляна” (покої бл. 3 кор.), влітку музика. Кільканадцять вілл, oprіч них помешкання в гуцулів. Високо над вокзалом санаторій д-ра Жураковського” [4, с. 185]; “Близько 120 покоїв, переважно з кухнями, у спеціально збудованих для літників будинках, з них дві будівлі є пансіонатами... Понад те близько 50 покоїв, які здають місцеві мешканці.” [1, с. 198];

— Ворохта – “Поблизу вокзалу за віадуком над Прутом Чорногірський будинок Татранського тов. з рестораном, ночівля 2 кор. Пансіонат Дудзікової “Лена” (відкр. цілий рік) з просторою залом і рестораном, від 7 кор. за день. Господа

Перкатюка, oprіч багато вілл приватних. Великий санаторій д-ра Міхаліка, Дім здоров'я священицький, вакаційна колонія для дітей працівників залізниці. Влітку бавиться тут близько 500 осіб, oprіч них – безліч туристів.” [4, с. 186].

Окремо слід згадати популярний серед галичан бальнеологічний курорт Делятин “з дуже сильним солянковим джерелом і мінеральними лазнями” [4, с. 181], готелями Дріммера та Діцкера, ресторанами Румель і Стефанюк. Приміське с. Любіжня з кількома гостьовими віллами урізноманітнювало нічліжну інфраструктуру цього курорту.

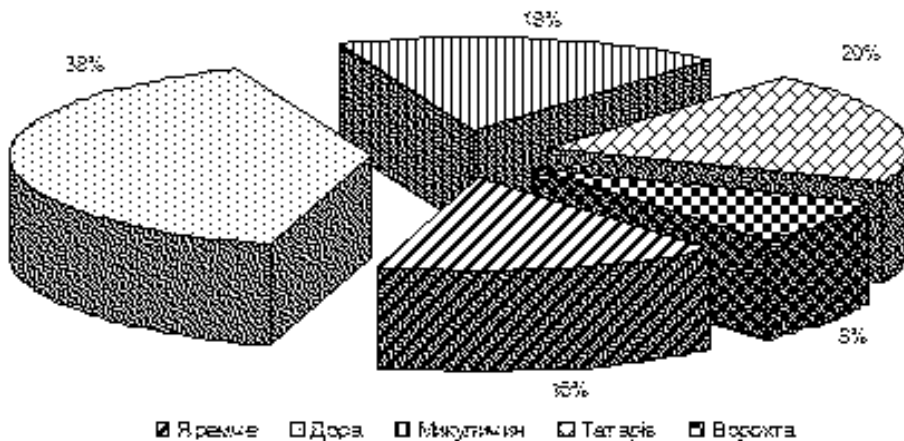

Рис. 1. Співвідношення зареєстрованих для тривалого оздоровлення рекреантів (літників) у населених пунктах Яремчанської ТРС станом на 1911 р., %

Обсяги рекреаційних потоків у ТРС щороку експоненційно зростали. За статистикою, 1912 року лише в Яремчі відпочивало 2403 особи [3].

М. Орлович наводить відомості офіційної статистики за 1911 р., з якої можемо констатувати:

1) за обсягами рекреаційних потоків (на сталий побут від тижня до 1–3 місяців) у Галичині на початку ХХ ст. чітко виокремилися і домінували три курортні ТРС з обсягами рекреантів на рівні 3–5 тис. осіб/рік – це Трускавець, Великий Любінь і Яремче;

2) на початку ХХ ст. гірські курортні ТРС Східної Галичини за обсягами рекреаційних потоків все ще суттєво поступалися курортам в околицях Кракова. Так, за даними 1911 р., у Закопане оздоровлялося 12911 осіб, тобто у 3,6 разу більше, ніж в Яремче.

Під час першої світової війни рекреаційна інфраструктура Яремчанської ТРС зазнала нищівних руйнувань, оскільки цей терен був ареною запеклих боїв, його кілька разів перекроювала лінія фронту, тут громадилися австрійські, російські, румунські та польські війська.

З 1919 року зусиллями нової польської адміністрації та місцевих підприємців

розпочинається масштабна відбудова рекреаційної інфраструктури Яремчанської ТРС. Місцева адміністрація та інвестори (Штрум, Ганус, Макаревич та ін.) плекали далекосяжні задуми з перетворення терену на модерну курортно-відпочинкову ТРС альпійського взірця.

Однак лише 22 березня 1928 року розпорядженням президента Республіки Польщі Яремчу надано статусу курортної місцевості. 28 січня 1929 року воєвода Станіславський доктор Наконечніков-Клюковський підписав Статут курорту Яремче.

У міжвоєнний період ХХ ст. майже щороку у межах Яремчанської ТРС “виростали” нові вілли і пансіонати (“Морське око”, “Рай”, “Варшав’янка”, “Львів’янка”, “Стокругка”, “Пристань”, “Троянда”, “Маритон”, “Гуцулка”, “Тенеціана”, “Вільгрот” та ін.). Станом на 30-ті роки у столиці ТРС – Яремче – налічувалося 2 готелі, 44 пансіонати, 3 санаторії, 56 вілл та 53 гуцульські хати для відпочивальників (літників) [3].

Великою популярністю користувався купелево-інгаляційний заклад доктора Йозефа Матушевського. В ньому було кілька десятків кабін для мінеральних і ароматичних ванн, інгаляторій, тераси для сонячно-повітряних ванн, відділ гідропатичних процедур. Заклад працював цілорічно. Лікування коштувало 7 злотих з особи денно без обмежень перебування. Державні службовці самоврядування, пенсіонери, військові та їхні родини отримували 35% знижки. Лікарі були звільнені від оплати.

Цінова політика закладів гостьового фонду Яремчанської ТРС вар’ювалася від помірної до найвищої у Галичині. За оренду однієї кімнати в пансіонаті чи віллі треба було платити 60-80 злотих на місяць. Медичне обслуговування в пансіонатах також було платним і здійснювалося переважно лікарями, які приїжджали з Варшави, Кракова, Львова, Станіслава і створювали сезонні лікувальні та діагностичні кабінети.

Рекреаційно-туристична інфраструктура Яремчанської ТРС у міжвоєнний період остаточно диференціювалася для обслуговування тих чи інших сегментів туристів. Поряд з водолічницями й пансіонами для хворих упродовж 20-30-их років ХХ ст. формується мережа туристичних притулків, гірськолижних (лещатарських) комплексів, дитячо-юнацьких пластових таборів та агроосель-літницьк для самодіяльних туристів з числа української інтелігенції.

Літній сезон відпочинку у віллах і пансіонатах Яремчанської ТРС тривав з 15 травня до 15 жовтня, а зимовий — з 15 грудня до 15 березня.

Взимку відпочивальники займалися лижним і санним спортом. У Яремчі був трамплін, працювали курси катання на лижах.

У 20-30-ті роки щороку в межах Яремчанської ТРС займалися гірським активним (піші і лещатарські виправи) та етнокультурним туризмом, оздоровлялися в курортних санаторіях і пансіонатах, відпочивали в численних оселях-літницьках і т. зв. вакаційних колоніях для шкільної і студентської молоді від 300 тис. до 1 млн рекреантів. Для задоволення дедалі зростаючого напливу рекреантів були навіть запроваджені спеціальні туристичні сезонні (вакаційні і лещатарські) потяги з Варшави, Львова та Станіслава.

У вересні 1939 р. на терен Яремчанської ТРС вступили загони Червоної армії. 30 червня 1941 р. його окупували німецькі війська. За час другої світової війни багато

Рис. 2. Перлини самобутнього (“карпатського”, “гуцульського”, “закопанського”) архітектурного стилю рекреаційної забудови Яремчанської ТРС першої половини ХХ ст.

Рис. 3. Найпотужніші санаторні комплекси Яремчанської ТРС першої половини XX ст.

пансіонатів були пошкоджені, а вілли зруйновані. Значну кількість мешканців терену було вивезено на примусові роботи до Німеччини. У повоєнний період бере початок наступна, соціалістична, епоха розбудови курортно-рекреаційної інфраструктури Яремчанської ТРС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Lewicki S., Orłowicz M., Praschil T.* Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicji obejmujący zdrojowiska, uzdrowiska, miejscowości klimatyczne oraz miejscowości posiadające źródła mineralne, wreszcie stacje turystyczne i sportów zimowych. – Lwów: Grafil, 1912. – 360 s.
2. *Hoffbauer H.* Przewodnik na Czarnohorę i do Wschodnich Beskidów. Z. 2. Wycieczki ze stacyj kolejowych: Nadwórna, Delatyn, Dora, Jaremzcze i Mikuliczyn. – Kolomyja, 1898.
3. *Jaremzcze.* Wsch. Małopolska (Karpaty). Książka zdrojowa na sezon 1926. Zakład wodoleczniczy (system Priessnitz), inhalatorium, pensjonat, kąpiele lecznicze. – Kołomyja: Nakł. Zakładu, 1926. – 20 s.
4. *Orłowicz M.* Ilustrowany przewodnik po Galicji, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim. – Lwów: Grafil, 1919. – 510 s.
5. *Кланчук В., Кланчук О.* З історії Яремчанської курортної зони // Хрестоматія з галузь-щинознавства. – Косів; Снятин, 2001. – С. 242-251.
6. *Круль В. П.* Історична географія Західної України: Навчальний посібник. – 2-ге вид., доп. / В. П. Круль. – Чернівці: Вид-во ЧНУ, 2008. – 188 с.
7. *Петранівський В. Л., Рутинський М. Й.* З історії галицького туристичного краєзнавства (друга пол. XVIII – 1945 р.): розвиток мандрівництва / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський // Історія української географії. – 2005. – Вип. 2(12). – С. 48-54.

*Стаття: надійшла до редколегії 29.05.2012
прийнята до друку 08.06.2012*

YAREMCHANSKA MODEL RESORT-RECREATION DEVELOPMENT OF KARPAT IN THE AUSTRO-HUNGARIAN AND POLAND PERIODS

M. Rutynskyi

*Ivan Franko Lviv National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, UA – 7900, Ukraine*

Natural-resource conditions, historical and geographical features of the territorial organization of Yaremchanska TRS in the late nineteenth - early twentieth century are considered. The features of the formation of health and recreational specialization settlements within the investigated TRS are described. The process of consolidation of the Hutsul villages after railway was built in polycentric territorial recreational alpine climate system and spa type is highlighted.

Keywords: territorial recreation system, historical and geographical features, health and recreational specialization, natural resource conditions, tourists, turists, Holiday villas, houses, stages of TRS.

ЯРЕМЧАНСКАЯ МОДЕЛЬ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦИОННОГО ОСВОЕНИЯ КАРПАТ В АВСТРО-ВЕНГЕРСКИЙ И ПОЛЬСКИЙ ПЕРИОДЫ

М. Рутинский

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина*

Рассмотрены историко-географические черты территориальной организации Яремчанской ТРС в конце XIX – первой половине XX века. Раскрыты особенности становления оздоровительно-рекреационной специализации населенных пунктов в пределах исследуемой ТРС. Освещен процесс консолидации гуцульских сел после прокладки железной дороги в полицентрическую территориальную рекреационную систему альпийского климатически-курортного типа.

Ключевые слова: территориальная рекреационная система, историко-географические черты, оздоровительно-рекреационный специализация, природно-ресурсные условия, рекреанты, литникири, курортные виллы, пансионаты, этапы развития ТРС.